

POSUDEK OPONENTA HABILITAČNÍ PRÁCE

Masarykova univerzita

Uchazeč

PhDr. Roman Doušek, Ph.D.

Habilitační práce

Česká vesnice v období socialismu

Oponent

Doc. Lenka Jakoubková Budilová, PhD.

Pracoviště oponenta,
instituceKatedra sociální a kulturní antropologie, Fakulta
humanitních studií, Univerzita Karlova

Roman Doušek předkládá jako svou habilitační práci soubor publikovaných textů s úvodním komentářem. Dva z textů byly publikovány v angličtině – první studie o reprezentaci vesnice vyšla v časopise *Rural history. Economy, Society, Culture* (2024), druhá anglickojazyčná studie o výzkumu prvomájových oslav byla publikována v časopise *History and Anthropology* (2024). Ostatní tři texty vyšly česky – studie o rekreaci zemědělců v *Národopisném věstníku* (2023), text o slavnosti otevírání studánek v *Českém lidu* (2021) a poslední příspěvek, věnovaný konzumu na českém venkově prizmatem vesnických kronikářů, byl publikován v časopise *Folia Ethnographica* (2021). Autor vybraný soubor textů doplňuje úvodem, kde svoji práci zasazuje do kontextu tradičních etnologických bádání o venkově, v němž prokazuje dobrou orientaci v české národopisné tradici, stejně jako v přístupech ke zkoumání vesnice ze strany historiků a sociálních antropologů. Už z tohoto základního přehledu je zřejmé, že se jedná o texty, které byly publikovány v respektovaných českých a zahraničních časopisech s recenzním řízením, a tedy texty, které už přísným sítím „peer review“ v minulosti prošly. Je tedy otázka, do jaké míry má smysl předložené texty podrobovat dalšímu hodnocení, protože si své místo v akademickém světě již zasloužily. Na druhou stranu rozumím nárokům na habilitační řízení, a pokusím se tedy zmíněný soubor textů zhodnotit jako celek, s přihlédnutím k metodologii, teoretickému přínosu a zasazení do kontextu současných bádání.

Hlavním spojujícím tématem Douškovy práce jsou různé aspekty života na vesnici v socialistickém Československu. V tomto smyslu předložený soubor skutečně představuje do značné míry sevřený tematický celek, který prokazuje autorův dlouhodobý zájem o danou problematiku. Metodologicky práce vychází z empirického výzkumu využívajícího práci s archivními daty a daty lokální provenience (obecní kroniky, dopisy rekreantů Jednotnému svazu českých zemědělců, zápisy z ONV, MNV), analýzu dobového tisku, i terénní šetření přímo v lokalitách (založené především na rozhovorech). Při práci s archivními prameny nebo daty získanými z přímých interview podrobuje autor své metody a zdroje pramenné kritice, vědom si možností i omezení zvolených metodologických postupů. Za pozornost stojí fakt, že různé autorovy studie mají různá regionální zaměření, sahající od moravských vesnic přes Vysočinu, až po některé české oblasti – v tomto ohledu se jedná skutečně o reprezentativní vzorek (dalo by se říct, od jižní Moravy po Rokycansko), který má potenciál skutečně validní výpovědi o společnosti na české vesnici v období socialismu. Podobně široké je také dobové rozpětí, které autor ve svých výzkumech pokrývá (od konce 40. let až po 80. léta 20. století). Do určité míry tak lze ve zkoumaných tématech sledovat také dynamiku společenského vývoje na vesnici a proměňující se vazby mezi socialistickým projektem státu a venkovskou společností. Analýza venkovských rekreací například svým zasazením do 40. a 50. let 20. století hodně vypovídá o počátečním budování socialismu a snaze státu podpořit solidaritu zemědělců s dělníky, stejně jako o velebení socialistických výdobytků v podobě lázeňských pobyků, které

byly o desetiletí dříve vyhrazeny jen privilegovaným třídám. V případě vývoje zájmu o životní prostředí lze zase sledovat vývoj od čistě technokratického modernizačního přístupu státu k ovládnutí přírody až po nastolování témat jako je znečištění v pozdějších desetiletích. Také studie o konzumu hezky ukazuje posun od poválečného nedostatku, přes růst životní úrovně (projevující se například rostoucí konzumací masa na venkově), až po kritiku přílišného konzumu jako projevu kapitalistického způsobu života.

Soubor statí otevírá studie, v níž autor představuje různé způsoby reprezentace vesnice v době socialismu. Nechává tak například vstupovat do vzájemné diskuse reprezentace venkova ze strany státu, expertních skupin (sociologové, etnologové, ekologové či architekti) či populární kultury, které kontrastuje s pohledy „zdola“, reprezentovaným zápisy ve vesnických kronikách. Klíčové momenty, jako byla kolektivizace, měnová reforma, nebo dlouhodobější trendy jako státní podpora těžkého průmyslu či mechanizace zemědělství vedoucí k urbanizaci a úbytku obyvatel na venkově, jsou tak reflektovány z různých stran a s různými hodnotícími znaménky. Na některých místech by si práce s prameny (zejména vesnickými kronikami) asi zasloužila pečlivější přístup – byť autor na začátku studie deklaratorně uvádí, že prameny mohly být ovlivněny cenzurou a autocenzurou, na některých místech své analýzy jako by na to zapomínal a považoval zápisy v kronikách za prostě odpovídající tomu, co si tehdy lidé mysleli. Podobně kritickým způsobem by bylo třeba přistupovat také k „expertnímu vědění“ jako jsou například sociologické studie z dané doby – je otázka, zda přes závoj autocenzury a marxistické teoretické perspektivy je vůbec možné se z nich něco zajímavého o socialistické vesnici dozvědět (citované sociologické výzkumy naznačují, že spíše ne). Tam, kde autor v závěru hovoří o kreativitě a rezistenci obyvatel vesnice, by se mu jako výkladový model extrémně hodil koncept „domestikace“ socialismu, s nímž pracuje americký antropolog Gerald Creed (1998) – jehož práci autor v úvodu cituje, v tomto textu s ní však nepracuje – který popisuje velmi podobné praktiky (včetně konkrétních praxí jako byly např. záhumenky) vesničanů v socialistickém Bulharsku.

Velmi osvěžující je téma druhého příspěvku, v němž se autor věnuje rekreaci zemědělců v socialistickém Československu ve 40. a 50. letech 20. století. Do určité míry tak navazuje na vlnu výzkumného zájmu o „antropologii turismu“, v níž se objevují témata jako jsou globální ekonomické nerovnosti, lifestyleový turismus, nebo vliv postsocialistické transformace na turismus v destinacích jihovýchodní Evropy (např. Ghodsee 2005). Roman Doušek tento výzkumný zájem obrací do naší vlastní minulosti a snaží se zjistit, jak fungovaly rekreace dříve marginalizovaných obyvatel venkova po změně režimu v Československu. Oproti současným převažujícím perspektivám v antropologii turismu, které se zaměřují na pobyty privilegovaných (z ekonomicky privilegovaných zemí nebo tříd) v nepriviligovaných prostředích (jižní, jihovýchodní Evropa, periferní venkovské oblasti), se zde ke slovu dostávají turistické pobyty venkovanů v Praze či západočeských lázeňských městech. Tyto rekreace byly jasným a přiznaným nástrojem režimu, který měl sloužit k legitimizaci nového řádu a přispět k vytvoření nové socialistické společnosti. K živosti Douškovy analýzy přispívá kombinace využívaných dat – autor pracuje jednak s materiály Jednotného svazu českých zemědělců, pod jehož gesci organizace venkovské rekreace spadala, jednak s dotazníky pro rekreanty i s jejich dopisy reflektujícími zážitek rekreace. Z analýzy pak hezky vysvítají soulady i třecí plochy mezi oficiální perspektivou usilující o sblížení vesnice a města, a taktikami vesničanů, či již zmíněnou „domestikací“ dovolených ze strany návštěvníků z venkova.

Studie o oslavách Prvního máje srovnává jejich průběh a vnímání ve dvou obcích na Vysočině a přesouvá nás do 70. let 20. století. Autor si klade otázku, do jaké míry dokázal tento komunistický svátek skutečně sblížovat různé vrstvy společnosti a to, jak byly tyto oslavy vnímány na lokální úrovni. Studie těžší spíše s „kvantitativního“ hodnocení pořádání oslav a bohužel nenabízí podrobnější emický vhled do vnímání samotných účastníků. To je pravděpodobně ovlivněno typem dat, s nimiž autor pracoval. Určitá reflexe samotných obyvatel zmíněných vesnic vysvitne v úvodu, kde autor zmiňuje, že z rozhovorů byla patrná

určitá současná distance účastníků od prvomájových oslav minulosti, která však není dále rozvedena. Na druhé straně text zajímavým způsobem ukazuje vzájemné ovlivňování státní ideologie a lokální praxe (např. v tom, že podobu oslav mnohde určovala spíše lokální revnivost dvou obcí než ideologická náplň svátku). Příspěvek o revitalizaci slavnosti Otevírání studánek v 70. letech 20. století na Žďársku analyzuje to, jak stát využíval tradiční lidovou kulturu coby legitimizační rámec pro podporu nové lokální „festivity“. Srovnáme-li tento typ slavnosti s výše uvedenými prvomájovými oslavami, uvidíme, že i v socialistickém Československu se režimem podporované festivity lišily v záběru i legitimizačních strategiích. Otevírání studánek jako slavnost realizovaná na mnoha místech českého a moravského venkova těžilo z místního patriotismu a odkazovalo k zájmu o životní prostředí, ale také k tradičním svátkům. Lidová kultura sloužila jednak jako zdroj, jednak jako něco, co je třeba překonat „pokrokovou tradicí“. Oba svátky také propojovala kolektivní paměť druhé světové války, stejně jako vědomé zapominání a komunitní tvorba společné socialistické budoucnosti.

Poslední text otevírá ekonomické téma životní úrovně, jak se propisovalo do záznamů vesnických kronikářů v letech 1945–1989. Nabízí tak zajímavou dlouhodobější perspektivu, sledující např. reálný růst mezd v Československu a proměňující se životní úroveň na vesnici v průběhu čtyř dekad. V tomto ohledu obecní kroniky přinášejí zajímavé informace nejen o příjmech obyvatel nebo cenách potravin a dalšího konzumního zboží, ale také o tom, jak se na venkově měnila strava, oblékání nebo bydlení. Vidíme zde například to, jak nízké mzdy zemědělců a systematická podpora průmyslu ze strany státu souvisely s vylidňováním vesnic a pokračující urbanizací. Autor otevírá celou plejádu potenciálně zajímavých témat – od proměňující se podoby rodinných domácností v souvislosti s urbanizací, přes růst životní úrovně či změnu struktury zaměstnanosti, genderové vztahy, které musely být ovlivněny zaměstnáváním žen mimo domácnost, dostupností předškolních zařízení či závodních jídelen, až např. po vliv konzumního způsobu života na „tradiční“ vesnické sociální struktury. Jak studie ze západní Evropy, tak z Evropy východní ukazují, jak poválečné společenské změny vedly k výrazným (a pravděpodobně nevratným) změnám v podobě rodin. Například Willmott a Young (1957) ukazují, že velkým zásahem do fungování rodin v prostředí dělnické třídy východního Londýna bylo v 50. letech 20. století zavedení televizorů do domácností – to vedlo k upevnění pout mezi manželem a manželkou a posílení solidarity nukleární rodiny na úkor dřívějších oddělených mužských a ženských sítí v rámci širokých příbuzenských vazeb. Podobně G. Creed na příkladu Bulharska v 80. letech 20. století ukázal, jakým zásahem do fungování rodin byla industrializace a urbanizace, která zprvu sice vedla k vytváření vícegeneračních rodinných domácností na venkově, posléze však k odlivu mladých do měst a postupnému slábnutí solidarity mezi městem a venkovem (která pak byla revitalizována až v postsocialistické ekonomické krizi). Autor sice v případě českého venkova naznačuje například klesající návštěvnost ochotnických divadelních představení zmiňovanou v kronikářských zápisech, jinak se ale podobným tématům bohužel příliš nevěnuje. Důvodem je patrně trochu odlišně nastavení výzkumných otázek, a zřejmě také charakter dostupných dat.

Pokud jde o formální stránku práce, práce je zpracována kvalitně, občas se vyskytující pravopisné chyby jsou v mezích toho, co unikne i několikeré korektuře. Jediný můj komentář se v tomto ohledu týká spíše toho, že se jedná o soubor již publikovaných textů. Plně respektuji to, že to je v současnosti legitimní formát habilitační práce, a rozumím také tomu, že je obtížné znovu publikovat (třeba v monografické podobě) něco, co už bylo publikováno jinde. Pro čtenáře však takový formát chtě nechtě přináší určitou roztržitost a čtenářskou nepřívětivost (např. různé způsoby odkazování a uvádění poznámek pod čarou). Kromě toho však ani neumožňuje autorovi, aby před čtenářem vybudoval celý svůj „svět“ včetně historického, politického, ekonomického kontextu, metodologického vyjasnění a použité teoretické perspektivy. Svět, který by umožnil čtenáři naplno se do něj pohroužit a porozumět mu v celé jeho šíři – tedy tak, jako se čtenář fikce pohrouží spíše do četby románu než souboru povídek. Autor se ve svých textech periodicky dostává do diskuse s texty anglofonních antropologů, kteří se v nějaké podobě věnovali výzkumu v zemích za Železnou oponou, jejich hlubšímu

srovnání se však příliš nevěnuje. Antropolog zabývající se rodinou a příbuzenstvím by se rád ptal na další souvislosti, etnologické studium socialistické minulosti však k takovým výzkumným otázkám zřejmě nemá nástroje (a prameny). Například v souvislosti s přestavbami rodinných domů, o nichž se zmiňují zápisy v obecních kronikách ze 60. a 70. let, by bylo zajímavé sledovat, zda dochází ke změně ve velikosti a struktuře rodinných domácností. Stejně tak modernizace domácností (zavádění sporáků či praček) možná vedly k proměně genderových rolí na vesnicích (třeba podobným způsobem jako zavedení televizorů ve východním Londýně v 50. letech)? Zmiňovaný ústup od pečení chleba v domácnosti, související s rozvojem centrálního zásobování, dostupností školních a závodních jídelen, ale i zaměstnaností žen, možná také souvisel s proměňujícím se uspořádáním příbuzenských vztahů. „Parádní pokoje“ v nově rekonstruovaných venkovských domech by zase byly pěkným srovnávacím materiálem pro současné výzkumy „paláců“ budovaných v některých marginalizovaných prostředích východní Evropy (Haluzík 2026). Zařazené texty jsou v některých momentech spíše popisné, bez přesahu k většímu zobecnění, a použité teoretické koncepty působí na některých místech trochu mechanicky (možná důsledek tlaku ze strany recenzentů v časopisech). Nejsilnějším příspěvkem Romana Douška tedy není posun na poli teorie, ale spíše dobře odvedená empirická práce, posouvající naše porozumění životu na socialistické vesnici.

Celkově se však jedná o velký kus poctivě odvedené práce, která přináší důležité porozumění tomu, jak fungoval český a moravský venkov před rokem 1989 a v nejlepší smyslu tak navazuje na domácí etnologickou tradici. V některých příspěvcích se Douškovi skutečně velmi pěkně daří udělat ze „známého exotické“ a představit například návštěvy vesničanů v Praze nebo prvomájové oslavy na Vysočině jako plnohodnotný výzkumný záměr, na němž lze ukázat fenomény obecnější povahy. Napříč všemi jeho texty se zas a znovu objevují témata jako je vztah města a venkova, proměňující se životní styly a životní úroveň, podoby lokální rezistence, či obecněji vztahy mezi venkovem a režimní představou o nové socialistické společnosti. Autor se snaží život vesnice analyzovat v širší perspektivě zejména mocenských, politických a ekonomických kontextů země v rámci socialistického bloku. Terénu také klade nové otázky a nové perspektivy, jako je reprezentace vesnice a snaha o překonávání rozdílů mezi třídami i mezi vesnicí a městem, podoba rekreací vesnických obyvatel či proměny životní úrovně. Dalo by se tedy říct, že práce Romana Douška je v nejlepší smyslu plodem tradiční české etnologie, která se otevírá teoretickým perspektivám jiných sociálněvědních disciplín (zejména kulturní antropologie, ale i moderní historie), a díky tomu přináší nové poznatky o českém venkově v době socialismu.

Dotazy oponenta k obhajobě habilitační práce (počet dotazů dle zvážení oponenta)

- 1) Reflektují prameny, které jste zkoumal, nějak měnící se podobu rodinných domácností, např. v souvislosti s přestavbou starých domů na vesnicích?
- 2) Vedly podle Vás změny v socialistické společnosti (zaměstnanost žen, závodní stravování, modernizace domácností) nějak k proměně genderových vztahů na vesnici?

Závěr

Habilitační práce PhDr. Romana Douška, Ph.D., *Česká vesnice v období socialismu* jednoznačně **splňuje** požadavky standardně kladené na habilitační práce v oboru etnologie.

Praha

Dne 4. 4. 2026

podpis